

Ю. К. Яковлева,

*докторант ХНУ ім. В.Н. Каразіна;
yakovleva_donetsk@mail.ru*

О. Л. Закопнюк,

*аспірант Донецького інституту
економіко-правових досліджень
НАН України
4520oks@rambler.ru*

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ НАУКИ

Географічній науці, її предметно-об'єктній сфері як ніякій іншій притаманний принцип територіальності, просторовості. Саме вивчення, пізнання, опис та освоєння простору стимулювали розвиток науки, а її досягнення були фундаментом для нових ідей, прогресу й розвитку в

цілому. Так, уявлення про кулеподібність Землі, природну широтну зональність, сформульовані античною географічною думкою, послужили основою для розвитку безлічі конкретно-географічних знань, пов'язаних із місцем розташування різних земель, країн, напрямком морських течій тощо. І сьогодні з вивченням простору (території) тільки вже іншого його змісту, гетерогенного наповнення, насиченого безліччю не тільки природних, а й соціальних, техногенних елементів, із суспільно-географічними особливостями їх взаємодії пов'язана актуальність сучасних наукових досліджень. Поняття «простір»,

«географічний простір», «територія», є ключовими у термінологічному апараті географічної науки. Сутність і зміст цих категорій, що охоплюють різноманіття явищ, процесів і об'єктів, які становлять предметну область географії, у зв'язку з підвищенням ролі та значення територіальних ресурсів усе частіше розкривається в роботах учених, у тому числі українських географів О.Г. Топчієва,

Л.Г.Руденка, Є.О. Маруняк, М.В. Багрова, І.Г. Черваньова [2], [3], [5], [7] та ін. Аналізу змісту поняття геопростору як відображенню всієї складності й багатогранності сучасної географічної картини світу присвячена і ця стаття.

Відповідно до хорологічної, геопросторової місії географії [2] поняття географічного простору є її фундаментальною категорією, крізь призму якої, і з орієнтацією на котру формуються методи пізнання, географічне мислення. У широкому розумінні під географічним простором прийнято розуміти фізичний світ, який визначається величиною земної кулі. Часто це поняття використовується як синонім понять «*географічна оболонка*», «*геосфера*», «*геоверсум*». Проте все частіше географічний простір сприймається не як сукупність абіотичних елементів, а як простір, що включає також біо- та соціосферу, які представляють взаємодіючу спільність з іншими сферами геопростору, іменовану *ландшафтною оболонкою Землі*. З ландшафтної оболонки, більш конкретизуючи об'єктну область дослідження, виділяють частину геоверсума, освоєну людиною – *географічне середовище*, з якого у свою чергу виділяють так звану *ойкумену*, що територіально збігається з географічним середовищем, але включає в себе людську спільноту [1, с. 16-18, 26, 28].

Під географічним простором розуміємо не просто займану географічним об'єктом територію (місце) – фізичний простір. На думку Е.Б. Алаєва, «якщо б термін географічний простір позначав лише це, то він був би просто синонімом загальнонаукового терміна «простір» [1, с. 98]. Поняття «геопростір» указує на сферу взаємодії та взаємовпливу географічних об'єктів, їх вплив на формування

навколишнього ландшафту, що передбачає масштабність, складність, багатогранність геопростору як форми існування матеріальних об'єктів.

Українські географи [2] підкреслюють: «... географічний простір – це

фундаментальна категорія науки й повсякдення життя, що відображає спосіб одночасного співіснування різних об'єктів Світу». Крім географічних об'єктів і виниклих у результаті їхньої взаємодії явищ, відносин, невід'ємним атрибутом геопростору повинна виступати конкретна територія. У співвідношенні понять «геопростір» і

«територія» слід відзначити такі головні аспекти: територія розглядається як *двовимірний аналог географічного простору* і виступає як *його обов'язкова ознака* [6]. Тобто залежно від обраного об'єкта дослідження, можна виділяти географічний простір регіону, країни, великого історико-географічного регіону тощо, а як об'єкти геопростору

– усе, чим «наповнена» відповідна територія: об'єкти живої та неживої природи, населення, а також різноманіття явищ і процесів, що виникають на такій території в результаті взаємодії останніх.

Є.О. Маруняк звертає увагу на поєднання реального простору та його сприйняття людською свідомістю, та констатує «надзвичайну близькість понять «простір» та «ландшафт», «синонімічність «образу» ландшафту та «образу» простору», «чітку кореляцію природничої та природничо-соціальної інтерпретації ландшафту з реальним простором (геопростором)» [3].

Часто саме територія з її ресурсним потенціалом визначає можливості, напрямки, перспективи розвитку та його суспільно-географічні особливості, які докорінно відрізняються в різних регіонах. Разом із ділянкою земної поверхні територія включає всю сукупність природних, соціально-демографічних і господарських компонентів, які розміщені у її межах та просторова суперпозиція (накладання) яких зосереджена на цій ділянці земної поверхні [2], [7]. На тлі того, що територія є природним і соціально-економічним ресурсом, це ще й

«об'єднувальний початок різних спільнот людей, сфера

життєдіяльності населення» [9, с. 68]. О.Г. Топчієв акцентує увагу на тому, що територію треба розглядати не тільки як фрагмент глобальної біосфери та середовище життєдіяльності населення, а ще і як просторову субстанцію для розміщення та функціонування всіх видів господарської діяльності; просторовий (територіальний) ресурс, що лімітує розселення населення та різні види економічної діяльності; соціально-економічний простір, який консолідує соціальні спільноти з їхньою духовною діяльністю тощо [7].

Тому сьогодні інтерес дослідників викликає не просто географічний тривимірний (фізичний) простір, а людський – багатовимірний, тобто

простір, який сприймається не тільки приладами, але й людьми, у зв'язку з чим як об'єкти географічних досліджень постають незвичайні «якісно забарвлені» простори: індустріальний, громадський, історичний та ін. [8, с.64].

Тобто географічний простір як об'єкт науки в сучасному розумінні – це геосфера (геоверсум), що включає такі складові, як антропосфера і техносфера. Не просто територія, а її потенціал, представлений сукупністю об'єктів як живої, так і неживої природи, творцем яких є людина та її діяльність. Людина черпає з геопростору все те, що елементарно необхідне для забезпечення життєдіяльності, вона суттєво перетворює його, залучаючи компоненти геопростору в економічну діяльність, тим самим створюючи загрози для свого майбутнього існування.

Отже, у процесі господарського освоєння території відбувається її *соціалізація* – якісна трансформація, що призводить до посилення відносної ролі її соціально-економічних компонентів [7]. Додамо, що сучасний географічний простір настільки антропогенно змінений, соціально пристосований, що вся його природна сутність буквально

«пронизана» соціальною складовою. Значить, для позначення об'єктної області суспільно-географічних досліджень і тієї частини

геопростору, яка залучена в орбіту життєдіяльності суспільства, поряд з уже класичною та універсальною категорією «геопростір» має право на життя поняття «соціогеопростір». Під ним слід розуміти частину фізичного, географічного простору, носія природних ресурсів та умов, у тісній взаємодії з якими співіснують і ті його компоненти, які формують *простір соціальний*, пов'язаний із життєдіяльністю людини, її матеріальною та нематеріальною складовими (рис. 1).

За подібним принципом К.А. Немець виділяє інформаційно-суспільно-географічний простір, який визначає як простір антропосфери, де співіснують соціум, господарство і природні системи, територіальна організація, властивості і зв'язок (між собою та зовнішнім середовищем) яких зумовлені складною взаємодією полів різних ознак, а єдність та оптимізація здійснюються через інтерференцію та взаємодію їхніх інформаційних полів [4]. Є.О. Маруняк пропонує ввести поняття соціально-економічного або суспільного простору для характеристики тієї частини геопростору, «яка утворена сукупністю об'єктів та суб'єктів господарювання, соціальних груп населення, інституційних структур...» [3].

Незважаючи на існування різних трактувань географічного простору (соціально-економічний, суспільний, інформаційно-суспільно-географічний простір, соціогеопростір), залученого в суспільну життєдіяльність, його ключовими складовими є *суспільство, природне середовище й економічна сфера* [3], [4], [5], на підставі чого виділяють і однойменні підпростори (рис.1). Очевидно, що їх розвиток, зв'язок, взаємодія, енергетичний та інформаційний обмін обумовлюють утворення безлічі полів (ареалів впливу), сфер, фрагментів або частин геопростору, де проявляються й реалізуються у вигляді сукупності об'єктів і відносин найрізноманітніші аспекти суспільної діяльності, що з гносеологічної

точки зору зумовило виділення безлічі складових геопростору.

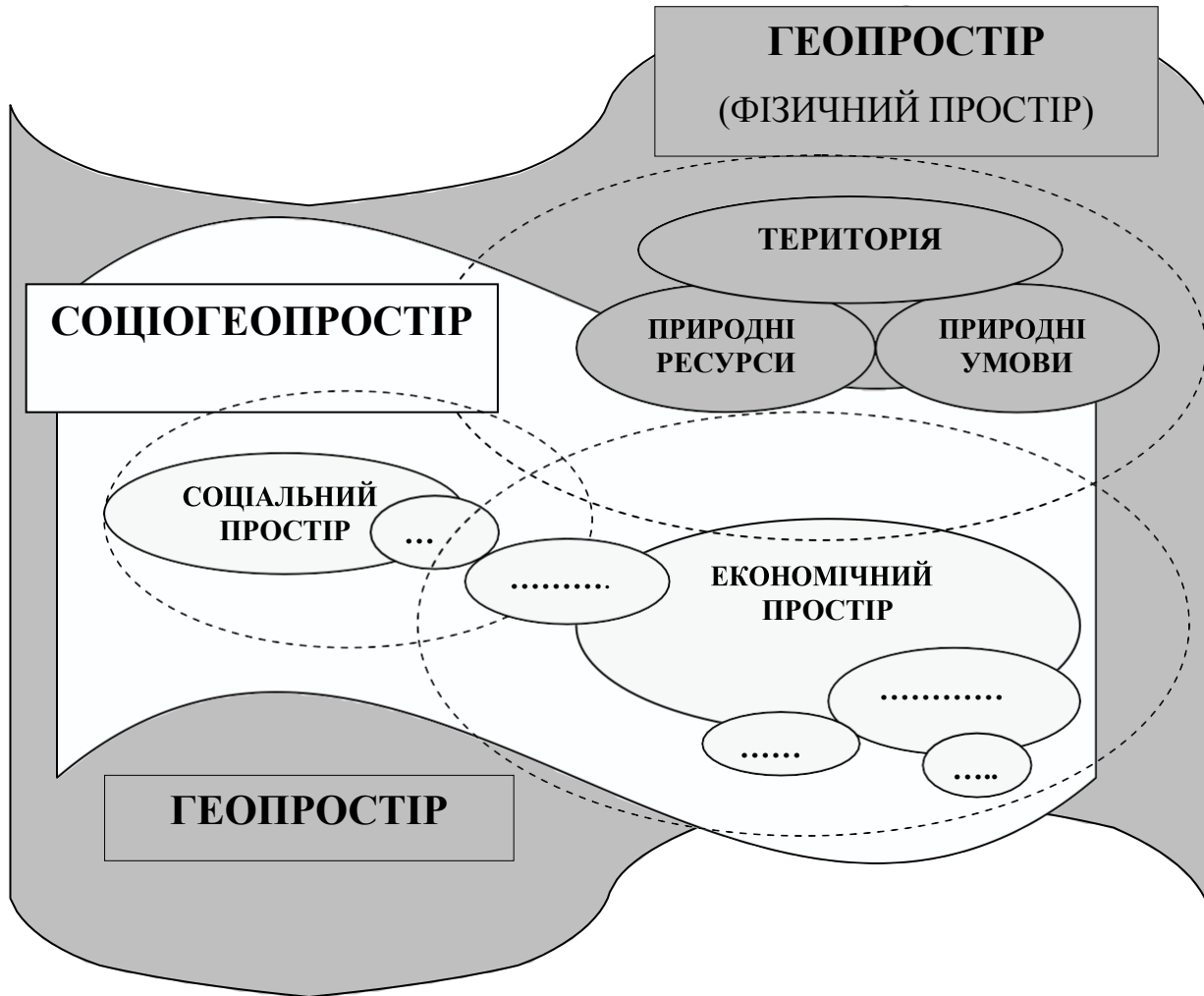

Рис. 1. Соціогеопростір як простір взаємодії природного та соціального. Наприклад, автори робіт [3], [5] виділяють культурний, етнічний,

політичний, інформаційний, інфраструктурний, інформаційно-комунікативний, фінансовий, інноваційно-технічний простір та ін., а також констатують факт появи багатьох так званих часткових просторів (архітектурний, художній, театральний тощо), які часто позбавлені

топологічних та метричних характеристик, виділені з певною мірою

абстракції, тому постає питання про їх «реальність та онтологічний статус», оскільки вони часто «позбавлені ознак території як двовимірного відображення геопростору... За межами математизованих природничих наук використання категорії «простір» має швидше метафоричний характер, часто вказуючи не на специфічну предметну область, а на способи досліджень», не зважаючи на те, що

«географічний простір – це фундаментальна для географії категорія, закладена насамперед у об'єктно-предметній площині» [5]. Однак усупереч тому, що об'єктом географічної науки є навколишній світ як реальний (матеріальний) натуральний об'єкт, процес його вивчення і пізнання цілком справедливо передбачає використання найрізноманітніших конструктів, моделей, абстрактних уявлень про його складові. З приводу цього в роботі [2] зауважено: «... науковий об'єкт і предмет (останній особливо) не є виключно сегментами матеріального світу... Вони мають бути образами матеріальної реальності, але достатньою мірою часто існують як *ідеальні конструкти*, що лише частково співвідносяться з матеріальною реальністю...», або взагалі не мають аналогів у реальному світі і є

«чисто гносеологічними конструкціями».

Дійсно, вживання понять «простір», «геопростір» як методологічних категорій не завжди робить акцент на територіальності (духовний, ментальний, архітектурний, фінансовий, інформаційний, етнічний, цивілізаційний, екологічний простір тощо), але цілком справедливо знаходить місце в поняттєво-термінологічному апараті науки. Така позиція збігається і з думкою вчених [2], [7] про те, що сьогодні Світ – це просторово впорядкована сукупність різнопланових та різномасштабних об'єктів, явищ і процесів, а та чи інша його частина

– не лише двовимірний простір.

Географічна картина сучасного світу настільки складна, багатоліка, мінлива, що уявлення геопростору у вигляді накладання, перетину безлічі складових підпросторів (сфер, шарів), є гносеологічною необхідністю. І чим більш значний ступінь такого взаємного перетину, тим сильніше змінюється якість, структура соціогеопростору, формується його багатовимірність і «збірний» образ. Тобто географічні проекції на земній поверхні результатів економічної, соціальної, політичної, духовної самоорганізації суспільства, їх взаєморозташування і накладання в сукупності з результатами природних процесів становлять сьогодні зміст геопростору.

У контексті сучасних викликів науці, пов'язаних з ускладненням і зміною змісту навколишнього світу, актуальним стає вдосконалення і

доповнення поняттєво-термінологічного апарату суспільної географії, у тому числі аналіз організації, структури, закономірностей розвитку складних *суспільно-територіальних систем*, з яких складається географічний простір, а також *суспільно-географічних процесів*, під впливом яких він трансформується.

Список літератури

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / М. : Мысль. – 1983. – 300 с.
2. Багров М.В. Статус, місія і перспектива географії: про сучасні підвалини давньої науки / М.В.Багров, Л.Г.Руденко, І.Г. Черваньов // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – С. 5-13.
3. Маруняк Є.О.Просторові дилеми глобалізації та їх концептуалізація / Є.О. Маруняк// Український географічний журнал. – 2012. – №4. – С. 36-42.
4. Немець К., Немець Л. Особливості соціогеосистеми як об'єкта соціально-економічної географії // Часопис соціально-економічної географії. – ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – вип. 12(1). – 2012. – С. 39-42.
5. Руденко Л.Г. Сучасні просторові дослідження: виклики та відповіді / Л.Г.Руденко, Є.О.Маруняк // Український географічний журнал. – 2011. – №3. – С. 38-41.
6. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А.Г. Топчиев. – К.; Одесса: Вища школа, 1988. – 187 с.
7. Топчів О.Г. Територія: сучасний зміст поняття; функції; ресурсний потенціал/

О.Г.Топчієв // Український географічний журнал. – 2010. – №4. – С. 3-9.

8. Шальнєв В.А. История географии как науки // интернет ресурс : <http://teori.narod.ru/histori.htm>

9. Шарыгин М.Д., Столбов В.А. Введение в экономическую и социальную географию: учеб. пособие для вузов // М.Д. Шарыгин, В.А. Столбов. – М.: Дрофа, 2007. – 320 с.

